

Dildeki Felsefe

Şu son zamanlarda sık sık bir sanıya takılıyor aklım. Bu sanıya göre: her dilin bir felsefesi vardır; her dilde belli bir felsefe dışlaşır; her dil kendine özgü bir felsefeyi birlikte getirir; her dil *bir* felsefeyi zorunlu kılar. İşte bu sanı yalnız filozoflarla dilciler arasında değil, gün geçmiyor ki, halk arasında da alabildiğine yayılsın. Belgeler ortada. Felsefe ile dili birarada tutan bağları özellikle inceleme konusu yapmayan, hattâ bu bağları yadsıyan düşünürler bile, boş bulduklarında, çoğun önemli bir yerde, bakıyorsunuz yürekten paylaşıyorlar sanıyı. "Her dilin bir felsefesi olduğundan..." diye söze başlayıp bazan bilmeden tüm felsefelerinin ağırlığını dayatıyorlar bu sanıya. Dil-bilginlerine gelince, eskidenberi onlar da, tek tek dil olayları üzerinde uzmanca çalışmalar yürütürsünler, genellikle dile ilişkin bir görüş olarak, kimi çalışmalarının güdücü varsayımı kimi de içaçıcı son vargısı diye her dilde bir felsefe olduğu sanısını benimsemişlerdir. Halktan kimselerse, felsefeye eğilimli olanlar mı yalnız, felsefeyle bir alıp vereceği olmayanlar da, hattâ nedense felsefeye düşmanca gözle bakanlar bile, her kez felsefeye karşı tutumlarına uyan bir öfke ya da sevinçle; konuştukları dilin bir felsefesi olduğunu, yeri gelince bağışlamaktan çekinmezler.

Sanı sanı diyorum ya, daha yeni alışmaya başladım bu sözcüğe. Şimdilerde sanı diye adlandırdığım nicedir kesin, çok kesin bir doğruyu benim için. Gene de öyle, ama bir bakıma öyle artık. Her dilin kendine özgü bir felsefesi var derken, olanca dil gerçekliğini açıklamaktan çok, bizi bu gerçekliği daha derinden deşmeye çağırın verimli bir araştırma boyutunun başlangıcındaymışım gibi geliyor bana. Bu boyutta derinleştikçe durumu daha iyi kavriyorum. Her dilde bir felsefenin varolduğu: anlamı epey aydınlatılması gereken; ancak belli sınırlara kapatıldıktan sonra sağlam bir geçerliğe kavuşan doğrumsu bir savdır. Gelgelelim böylesine bir aydınlatıp smır-çizme hiç de kolay bir uğraş değil.

Felsefenin işleri oldumolası karışıktır. "Dildeki felsefe"nin de karışık bir konu başlığı oluşu, bana kalırsa öncelikle, "dildeki felsefe" derken "felsefe" kavramının neyi bildirdiğini karanlıkta bırakmaktan; karanlık mı, çoğun bunun ayırdma bile var-mamaktan ileri geliyor. Kim olursa olsun dildeki felsefeden sö-zeden herkes, bu kavramın neyi kapsadığını tam olarak bildiğine öylesine inanmıştır ki, bütün yaptığı, dilin hep bu bildiğiyle olan bağına ilişkin savlar öne sürmektir. Ben de burda felsefe kavramını, örtündüğü karanlıktan sıyırmaya kalkışmayacağım. Pek gevşek bir tanım gibi görünecekse de, felsefenin kendisini belli karışıklıklara düzen getirme denemesi diye tanımlayabiliriz. Genellikleri biryana itiyorum. "Dildeki felsefe" söz-birlikte-liğinde yeralan "felsefe" sözcüğünün hangi anlamda kullanıldığını belirtmekle yetinebilirim. "Dildeki felsefe" derken felsefe sözcüğüne çoğun dünyagörüşü anlamında başvurulur. "Dildeki dünyagörüşü" deyimini "dildeki felsefe" deyimiyile anlamdaş. Bu deyimlerden rasgele birini, en küçük bir değişikliğe yolaçmayı istemeksizin, öbürünün yerine koyanların çokluğundan da belirir bu. Dünyagörüşüye ya tekinsanın ya da insan öbeklerinin evreni, tümüyle dünyayı 'algılayışlarına' verilen addır. Dolayısıyla dünyagörüşü: başta kendisi, insanın kendisini ve çevresini, kendi yapıtları ile doğada bulduklarını, canlı cansız ve daha başka çeşitten herşeyi, kısaca söylendikte çepeçevre varlığı bilip değerlendirdiği, öğrenip işlediği bakışaçısı, bu açının "dünya" kavramında kuşattığıdır. İşte, dilde felsefe arayanların aradığı, felsefe üzerinde ister açık ister bulanık bir bilinçleri olsun, bu anlamdaki dünyagörüşüdür, dünyagörüşü çeşidinden birşeydir. Bir dilin dünyagörüşü, o dilin dünya-yorumu, dünyanın o dille, o dildeki kuruluşu, düzenlenişi, dünyanın o dili konuşanlarca büründüğü biçimdir.

Felsefe dünyagörüşü mü demektir? Felsefeyi dünyagörüşüyle birtutmak doğru olur mu? Deşmeyeceğim bu soruları. Şunu diyeceğim yalnız: dilde felsefe izlemeye çalışan pekçok kimseyi şaşırtacağım ama, "felsefe" ile "dünyagörüşü" eşanlımlı uğraşlar değil. Ancak çarpık bir felsefe anlayışı felsefe ile dünyagörüşünün örtüştüğünü savunabilir. Daha da ileri gideceğim; çünkü felsefenin gerçekliği öyle istiyor: Felsefenin yeri çok kez dünyagörüşlerinin ötesindedir. Gene de doğru yanları olan eski bir alışkanlıkla felsefe deyince, bir bakıma dünyagö-rüşlerini düşünürüz. Dünyagörüşü hep "felsefe" başlığı altında toplanan bir etkenlik çerçevesinde ortaya çıkar. Dile yapışık, dilde bulunan bir felsefenin sözünü edenler, bence, dünyagörüşü diye adlandırdıkları felsefenin sözünü ettiklerinden, böylecene sınırlanan bir anlamda felsefeye yönelindiklerinden, daha baştan çabalarının boşa gitmesini istemiyorlarsa, ilkin, bu yanlışlığın bilincine ermek zorundadırlar. Yoksa, felsefenin tümünü, bu arada özellikle bilim kavramlarını ve önermelerini açık-layıp eleştirme denemelerini, konuşulan dilin yapısında arayanlar, bana kalırsa eliboş döneceklerdir. Böylesine bir felsefe: ulusal bir dilin, günlük yaşayışlarında o dili konuşanların, o dilde görüp biçimlediği

bir 'dünya' değil; tek tek filozofların, çok kez ulusal dili, dolayısıyla da dildeki 'felsefeyi' ya da çeşitli bilimlerin dilini, özel bir kaygıyla inceleyip değiştirdiği bir etkenlik alanıdır. İşte böylesine bir felsefe, dilde felsefe arayıcılarının da sağduyuya danışınca kolayca bağışladığı gibi, konuşulan dilde hazır değildir. Zaten onlar, aydınlık bir felsefe anlayışları olmadığı zamanlarda, sık sık felsefeyi dünyagörüşünde eritmelerinden de bellidir bu, dildeki felsefeden hep dildeki dünyagörüşünü anlamışlardır.

Dönüp dolaşıp kendime sorduğum bir soruyu yeniden soruyorum: Dilin dünyagörüşü dediğimizde, bu dünyagörüşü dilin neresindedir? Dışında olmadığı meydanda. Öyleyse içindedir. Nitekim öyle deniyor hep. Peki ama *dilin içi* denince tasarlanan nedir? Bir dildeki tek tek sözcükler mi? Sözcüklerin okunuşu mu? Sözcüklerin bölüklere ayrılışı mı? Sözcüklerin değişik durumları mı? Fiillerin anlam çevresi mi? Fiil çekimleri mi? O dile özgü tümce kalıpları mı? Sözcüklerin yanyana gelmesini, birbirine bağlanmasını güden kurallar mı? Bu soru dizisi bu kadarlıkla bitmiyor ama durayım. Dilin içindeki dünyagörüşü, gerçekten de dilin içinde bir dünyagörüşü varsa, şurası kesin birşey ki, çeşitli dil görünümlerinden birine kapatılmaz. Dilde bir dünyagörüşü bulunduğunu söyleyenler, bu bulduklarını bir dildeki görünümlerin rasgele birinde, birkaçında ya da birçoğunda belgelemeye çalışırlar. Bu tutumun işbaşında savunduğuna göre: bir dilin dünyagörüşü o dile özgü bazı ortamlarda, bazı olaylarda yoğunlaşmış olsa bile, o dilin her yerindedir, o dilin her yanına yayılmıştır, o dilde sinmediği bir yer yoktur. Bu da, hep aynı sav uyarınca, bir dil ile o dildeki dünyagörüşü arasında özlü bir bağı açığa vurur: ikisi birbirinden ayrılmaz, birlikte yayılır, içice girmiştir, bir deyimde özdeşdir; dünyagörüşü dilde yansır; tümüyle dil dünyagörüşüdür.

Bu konuda tek bir soruyla kalamıyor ki insan. Öbürlerini şimdilik bir yana bırakıp bir soru daha sormadan edemeyeceğim: Dünyagörüşünü tümüyle belirleyen dil midir? Bu soruya sınırsızca "Evet" diyemiyorum ben. Oysa dil ile dünyagörüşünü baştanaşağı birbirinden ayırmayanlar, dünyagörüşünün baştanaşağı dilden ürediğine; dilin, dünyagörüşünü oluşturan biricik etmen, biricik değilse bile en bellibaşlı etmen olduğuna tam olarak inanmışlardır. Bu tam inanış, inandıklarını hiç mi hiç tartışmaya yanaşmamalarından da bellidir. Bense şöyle düşünüyorum: Dünyagörüşünün nasıl tümüyle dilde yansıdığı söylenemezse, dilin de tümüyle dünyagörüşünü *yaptığı* söylenemez. Dünyagörüşü, insanın konuştuğu dil kadar, hattâ zaman zaman daha da çok eylemlerinde, sevgilerinde, seçmelerinde; olumsuz deyişle de, vazgeçmelerinde, tiksintmelerinde, değer vermediği şeylerde kendini tanıtır. Bazan, sözcüklerin dile getirmediklerine gittiğimizde bir insanın dünyagörüşüne rastlayabiliriz. Dil ile dünyagörüşünü birtutanların haklı olduğu yön, bir dünyagörüşünün nasıl olduğunu, gerçekten de çok kez en aydınlık biçimiyle o dünyagörüşü dile getirildiğinde bilip öğrenmemizdir. Ama bundan, konuşulan bir dilin belli bir dünyagörüşünü bütünüyle tekbaşına kurduğu, yarattığı, zorunlu kıldığı sonucunu da çıkaramayız. Dünyagörüşü bir değil birçok, hem de pek çeşitli etkilerin ortaklaşa verimidir. Taşı toprağı, havası suyu, kuşu kurduyla doğa çevresinin, bu çevredeki nesnelerin, olayların; yaşama koşullarından tutun da, insan tekinin ya da insan öbeklerinin, bireyden bireye, toplumdan topluma, kültürden kültüre nicelik ve nitelikçe kılık değiştiren beden yapısı ile özlem, dilek, gerekseme ve korku gibi binbir gönül kıvılcıklarının payı vardır her dünyagörüşünün meydana gelişinde. Gene de bir dünyagörüşünün asıl ağırlığı bize dünyayı açan, bize olanca girdi-çıkırtısıyla dünyayı 'gösteren', dünyadaki uzanışlarımıza tutarlı bir yön veren hep düşüncelerimiz, yapıp etme taslaklarımız ve yargılarımızdır. Bunlar da ancak dille, dilde ortaya konan; dil olmadan varolamayan; dilsiz varlıklarından pek bir sözedilemeyecek kadar güdük kalan başarılarıdır. Dünyagörüşünün kuruluşunda da dönüp dolaşıp herşey, dilin insan yaşayışındaki o biçimleyen üstün gücüne dayanır.

Şimdi de içimden şöyle sormaya iteleniyorum: Dünyagörüşü olarak felsefeyi vareden etmenlerden dilin bu işteki rolü nedir? Genellikle dil varlığının birkaç özelliğine dokunmadıkça bu soruyu aydınlatabileceğimizi ummuyorum. İlkin, dilin çevrildiği 'şeye' etkence çevrildiğini, adlandırdığına kendine özgü bir damga vurduğunu, bunun da, dile getirdiğine yorumlayıcı bir yaklaşımla sokulmasından ileri geldiğini gözden yitirmemelidir. Dil bir bakış, görmede bir tutum, belli bir algılama biçimidir. Bu, her dilin kendi açısından varolan başka türlü dile getirmesinde belli olur. Nedeni ne olursa olsun yadsıyamayacağımız bir gerçektir bu. Örneğin: *çağlayan*, Türkçede, bir akarsuyun yüksekte dökülüp köpürerek aktığı yerdir. *Çağlamak* suların çok kez taşlara çarpa çarpa çıkardığı sestir. Aynı doğa görünümünün Fransızcası *cascade* ya da *chutte d'eau'dur*. Dendiğine göre Fransızlar *cascade*'i İtalyanlardan almışlar. Olabilir. İtalyanların *cascata'sı* Latincedeki *cado-cadere*'den, "düşmek" fiilinden türetilmiştir. İngilizcenin *waterfall'u* ile Almancanın *Wasserfall'i* da *chutte d'eau'nun* söylediğini söylüyorlar. Bu her iki sözcükte de gözönünde bulundurulmuş düşmedir. Karşılaştırmadan şu kesin sonucu çıkarabiliriz: Doğadaki belli bir görünümü, Türkçe, bir ses olayı

olarak yorumlamış; olay, bir deyim, Türk'ün kulağına çarpmış, olayı Türk kulağıyla yakalamış; Fransız ise, bazı Avrupa dilleriyle birlikte, herşeyden önce gözleriyle ilgilenmiş olayla, olaya gözle dikkat etmenin varlığını bildirmiş.

Şurası apaçık: pek zengin dünya olaylarından birinin karşısında Türkçenin davranışı ile andığım öbür dillerin davranışı arasında küçümsenmeyecek bir ayrılık, bir "görüş" ayrılığı var. Ama bu böyle diye, bir olayı, Türkçenin, özelliklerinde belirterek değerlendirmesi, öbür dillerinkine benzemiyor diye, Türkçenin salt Türkçeye özgü bir dünyagörüşü olduğunu söyleyemeyiz. Dünyagörüşü tek bir sözcükten meydana gelmez. Dünyada yalnızca çağlayan yok ki. Belli bir olay karşısındaki dil tutumunu Türk'ün bir ses duyarlığına dayatması, Türkçenin bir ses dili olduğunu; Türkçenin dünyagörüşünü ses'in biçimlediğini; dolayısıyla Türk'ün herşeyden önce bir ses-insanı olduğunu ileri sürmek aşırılıktan başka birşey değildir. Aşırılıklarsa tek-yöncülüklerinden ötürü, düşünce işlerinde çekici olmasına çekiciyseler de çok kez gerçekliği tanınmayacak kadar yavanlaştı-rırlar. Bir dilin dünyagörüşü o dilin, sayısız girdi-çıkıtısıyla kapsadığıdır. Bu görüşün nasıl olduğunu öğrenmek için çoğun dilbilgisi incelemelerinin açtığı yoldan yürüyerek o dilin kuruluşunu bilmek gerekir. Bu incelemeler de her konuşulan dilde bir değil birçok, alabildiğine değişik, ayrımlardan yana menevişli mi menevişli bir sözcük kurup dizme, başkaca dendiğinde, dünyadaki tek tek olayları "görme" olanakları olduğunu açığa vurur. Nitekim dünyayı dile getirmelerinde Türkçe, bir tek kulağın değil, yerine göre gözün, elin, burnun, ama yalnız bunlarla kalmayıp daha da başka algılama ortamlarının etkenliğinde biçim kazanmıştır. Gene de bu zenginliğine karşın, tam da bu zenginlikten ötürü, Türkçenin belli yönlü, belirtilmiş, kuşatıcı özelliği kolayca saptanabilen, belli bir felsefe izmi ile damgalanabilen bir dünyagörüşü sunduğunu, gönlüme aykırı düşse bile söyleyesim gelmiyor. Her dil, tanıımı gereği, dünyayı kendi dil açısından *görürse* de, bu görmenin, sözün alışılmış anlamında bir dünyagörüşü olduğunu ileriye sürmede doğrusu çekingenliğe eğilimliyim ben.

Hiçbir dilden ayrılamayan bir özellik de, her dilin dil olması bakımından evreni, varlığı yapılışında dilce *düzenlemesidir*. Varolan şeyleri, belli bir anlamda varolduğunu söylediği şeyleri dil bölümler, ayırır, sınıflar; iç kuruluşlarında birbirlerine olan bağlılıkta değişik, pek değişik açılardan dile getirir: Dilin evreni nasıl gördüğünü öğrenmek isteyen, dikkatini bu düzenleme işine çevirmelidir. Bu düzenlemeler de çok kez günlük yaşamaları, dünyada yönelmeleri, bilimöncesinde insanın dünyasını nasıl yaşadığını açığa vurur. Dilce düzenlemeler çoğun yaşama gereksemelerinin, bunlara ilişkin sorulara verilen yanıt denemelerinin, dünyadaki çokça pratik uzanımların hem koşulu hem de ürünüdür. Böylece dil dünya kavrayışıdır. Yadsınamayan bir doğru varsa, bu kavrayışın dilden dile *değiştirdiği*dir. Dünyadaki bir gerçeklik bölgesinde bir dilin "var" dediği, "varettiği" bir düzen, başka bir dilinkiyle özdeş değildir. Örneğin Almanca'nın hayvan-dünyası *Haustier, Tier, Vogel, Fisch* ve *Wurm* türlerine ayrılır. Hayvan deyince anadilinde düşünen bir Alman ya evcil bir hayvanı, ya yırtıcı hayvanları, ya kuşları, ya balıkları, ya da kurt, yerkurdu çeşidinden sürüngenleri anlar. Sözüünü ettiği her hayvanı bu sınıflardan birine yerleştirmeye eğilimlidir. Kuşkusuz Almancada hayvan türlerine ilişkin daha birçok ayırım var. Hele bilim açısından baktıkta, saydığım beş tür hiç de 'nesnel' olmayan, üstelik pek kabataslak bir sınıflamadan elde edilmiştir. Orası öyle ama, bilimöncesinde, aşağı yukarı her Alman'a hayvan konusunda günlük dilin hayvanları bölümleyişi kılavuzluk eder. Oysa günümüzde Türkler için varlığın hayvan bölgesi daha çok *hayvan, böcek, kuş, balık* diye dört çeşittir. Türk'ün hayvan kavramıyla ilgili belirtmeleri bu dört doğrultudan birine girer. Türk için "hayvan" sözcüğü, hangisi olursa olsun genel olarak hayvanları bildirmiyorsa; böcek, kuş, balık olmayan bütün hayvanları gösterir. Alman ise yırtıcı hayvanla evcil olan hayvan arasında kökten bir ayrılık gözetir. Buna karşılık Türkçede *böcek* diye adlandırılana "hayvan" ya da "hayvancık" (Tierchen) deyip geçer Alman.

Her konuşulan dilin bilimöncesinde bölge bölge varlığı bildiği, bu bilme işini de kendince başardığı pek kolay örtülemeyen bir doğru bence. Tek tek bilimler uzmanca çalışmalarıyla sonradan ne denli değiştirirlerse değiştirsinler, dilin bu bilişi dilin en yaygın bir *varlık-bilimi* olmasını sağlar. Tek tek bilgiler çarpık sanı, kanıtsız sav, boşinanç diye damgalasa da, günlük dilin, o dili konuşan herkesin dünyayı bilmesini güttüğünden kuşkuya kapılamayız. Ama sözün hep kullanılagelen anlamında bir dünyagörüşü müdür bu bilme? Bence değil. Olsaydı, dünyagörüşünün benimsenmiş olan bir tanıımı gereği başka dünyagörüşlerini dışta bırakması gerekcekti. Oysa her dilin birden çok dünyagörüşünü, birçok dünyagörüşünü kapsadığı, bunlardan ayrı ayrı herbirinin hep aynı dil ortamında köksalıp beslendiği söylenebilir. Hep aynı dilin birbiriyle bağdaşamayan, birbirinin taban tabana karşısında yeralan, hattâ birbirine karşıt dünyagörüşlerine dayangaçlık ettiğine her felsefe tarihi kanıttır. Nitekim James'in

pragmatist, Mill'in empirist, Shaftesbury'nin idealist, Russell'in pozitivist dünyagörüşü hep aynı İngiliz dilinde barınmaktadır.

Hızı, çeşidi ne olursa olsun, her dilin sürekli bir gelişmeye kapılmış olması da, her dile özgü bir dünyagörüşü saptamaktan alıkoyuyor beni. Alabildiğine değişik katların bir karışımıymış gibi geliyor bana dil. Ayrı ayrı yaşama, dolayısıyla da dil gelişimi dönemlerinde geçerli olan başka başka 'varlık-bilimlerinin' hepsine birden aynı dilde rastlarız. Bu varlık-bilimlerinden herbiri öbürüne benzemeyen bir sözcük gömüsünü, bir söz bölümleyişini, hattâ bir sözdizimi tutumunu birlikte getirir. Örneğin biz Türkçede güneşin doğmasından sözederiz. "Güneş doğmadan uyandım", "Güneş doğarken yola düzıldük", "Güneş doğduktan sonra kapı çalındı" çeşidinden binbir bağlamda hep güneş doğar Türkçede. Oysa bugün çocuklar bile güneşin 'doğmadığını' bilir. Bugünkü varlık anlayışımızla sözün tam anlamında güneşin doğduğunu söylemek, güneşin kocamasından ya da hastalanıp -sizlere ömür- ölmesinden sözetmek kadar saçmadır. Ama eskiden, çok eskiden Türklerin evrendeki herşeyi canlı diye yorumladığı çağlarda durum hiç de öyle değildi. Güneşin doğması o zamanlar düpedüz bir doğruydu. Güneşin doğumuyla ilgili olarak bugün kullandığımız deyimler işte böylesine eski bir varlık anlayışının, günümüzün birçok apaçık doğrularına uymayan bir dünyagörüşünün ürünleridir.

Çok kişiyi her dilde bir dünyagörüşü bulmaya sürükleyen bir etmen de, dilin bellibaşlı özelliklerinden birinde, dilin düşünmeyi etkileyişinde ortaya çıkar. Biliyorum, dil ile düşünme arasındaki bağ sık sık tartışma konusu yapılır. Psikologlar, dil-bilginleri, mantıkçılar az mı birbirine girmiştir bu yüzden. Uzmanca uğraşıya beslediğim saygı, hemen şimdi benim bu konuyla ilgili kuşatıcı bir savı öne sürmeme engel oluyor. Dilsiz düşünme olur mu? Dil mi öncedir düşünce mi? Genellikle düşünme sürecinde dilin payı nedir? Dilin sınırı ile düşünmenin sınırı arasında ne gibi bir örtüşme vardır? Bu çeşitten karmaşık soruları bir çırpıda çözmeye kalkışacak değilim buracıkta. Aracsız bir bilinçle kendimden bildiğim bir gerçeğe parmak basmakla yetineceğim: Dilsiz düşünemiyorum ben. Daha doğrusu şöyle diyeyim: Sözcükler ortamından ötede hiçbir düşüncem yok. Dilim düşüncemi, düşüncem de dilimi yoğuruyor. Bir ayrılmazlık var dilimle düşüncem arasında. Bu arada çok kez dilim bana kılavuzluk ediyor düşünürken. Sanki sözcüklerle bağlantıları güdüyor beni. Bazı şeyleri düşünüyorsam bazan, bazı sözcükler beni çağırıldığı için düşünüyorum bunları. Bilmiyor muyum, biliyorum: doğru düşünme çağrışımların çekiciliğinden kurtulmayı gerektirir, yoksa doğruya varmayı ummamalıdır insan; doğru düşünmek çağrışımların rasgele gidişine karşı koymaktır. Öyle ama bazı tektek bilimler, çoğun yapma dillerle kurulan nesnel önermeler için öyle bu. Günlük düşünceler, bilim-öncesindeki düşünce ürünleri, hattâ bazı bilimsel doğrular, bütün bunların ortaya çıktığı dillerin derinden damgasını taşıyor bence.

Almancadaki şu *Geist* sözcüğüne bir bakın. Almancada bu sözcük olmasaydı yalnız filozof Hegel efendinin değil, sokakta, kahvede karşımıza çıkan bir Almanın da bugün bu sözcüğe başvurarak düşündükleri, salt bu sözcüğün eksikliğinden ötürü bambaşka bir kılığa bürünecekti. *Geist* (bu arada kuşkusuz *Geist'tan* türetilen birçok sözcük) Almancada pekçok şeyi; akıl, zekâ, anlayış, can, ruh, cisimsel olmayan anlamlı varlık, töz, ister kişisel ister toplumsal olsun kültür gibi şeyleri gösterir. *Geist* derken Alman çoğun bunların hepsini birden gözönünde bulundurur. Şöyle de söylemek yanlış değil: *Geist* sözcüğünün kendisinde bu sözcüğün tam olarak neyi dile getirdiğini nerdeyse gizleyen bir belirsizlik vardır. Almanca bilenler ne dediğimi izlemekte zorluk çekmiyorlar sanıyorum. Almanca bilmeyenlerin çektiği zorluksa sözcüklerin düşünmeyi bir bakıma güttüğü üzerindeki savımı pekiştirir bence. Geçerken şunu da demezsem haksızlık etmiş olurum: *Geist* sözcüğü Alman düşünmesine bir zenginlik getirmiştir getirmesine, gelgelelim bazı zenginlikler gibi bu zenginliğin de her zaman mutlu sonuçları olmadığını unutmamalıyız. Birtakım karanlık Alman felsefelerinin başsorumlularından biri de bu *Geist* sözcüğüdür.

Nerden nereye... Dediğim şeydu ama: durumdan duruma ne denli değişirse değişsin, dilin düşünmeye etkideği gerçeğin ta kendisidir gene de. İşte bu etkime, kendi başına dilin bir dünyagörüşü olduğunu benimsemeye iteler bizi. Hattâ çoğun ileri sürülen şudur: Herşeyi dilin kendisi düşünür. Neleri düşüneneceğimizi, daha biz düşünmeden önce ortaklaşa dilimiz düşünmüştür. Aslında neyi, nasıl düşüneceğimi bana dilim buyurur. Düşünme yazgım dilimdir. Düşünmemin aktığı yol dilimin çizdiği yoldur. Onun için, düşünen herkes bu düşüncelerinde yansıyan dünyagörüşünü konuştuğu dilden devşirmiştir. Bir dili konuşan herkes o dile özgü dünyagörüşünü paylaşmak zorundadır. Bense böyle düşünmüyorum. Böyle düşünmüyorum diye de bana yanıldığımı söyleyecek olan dildaşlarımı, "Bunu söylediğinize göre yanılan asıl sizsiniz" diyerek susturmak aklımdan bile geçmez. Benim dili araştırmama karşımdakini susturmak kadar

aykırı düşen bir tutum olamaz. Çünkü çok işte araştırmanın bir düşünme, düşünmeninse bir konuşma olduğuna inanıyorum. Düşünmeyle bağı bakımından dilin bir dünyagörüşünü sağlayıp sağlamadığı konusunda benim konuşmaya sunmak istediğim şu: Düşünmeye etkimesine etkir ama dil, bu, düşünenin düşünme etkenliğini almaz elinden. Düşünen özgürdür. Gerçi bu özgürlük dil çerçevesindeki bir özgürlüktür. Gelgelelim düşünmek için dil kendisi böyle bir özgürlüğü gerektirir. Düşünen düşünmesiyle, düşünmesinde dili işleyerek düşünür. Bu da dili kullanmayla olur. Düşünmek 'hazır' dili (bir bakıma böyle birşey yok ya) benimsemekle değil, bu dil çerçevesinde ayıklamalar, seçmeler, yanyana koymalar, birbirinden uzak tutmalar, değerlemeler çeşidinden başarılar ortaya koymakla gerçekleşebilir. Buna belki de en güçlü tanık, yine aynı dil ortamında birbirini iten birçok düşüncenin, dünyagörüşünün birarada varolmasıdır. Sık sık unutulsa da apaçık bir doğru bu.

Ondan, ben şimdi bu bağlamda başka bir noktaya dikkati çekeceğim. Bir dili konuşanın olanca yaşamıyla o dilde yaşadığı yadsınamaz. Aynı olayı başka türlü dersek, konuştuğumuz dil en içimize değin heryanımıza sinmiştir. Benimizin derinliklerine uzanabildiğimiz her yerde dilimizden birşeyler buluruz. Özümüzden ayıramadığımız alışkanlıkların çoğu ya dil alışkanlıklarıdır ya da dilce belirlenmiştir. İşte bundan, düşüncede yöneldiklerimiz dilin açtığı yollarda, bu arada bilinen tektek sözcüklerin, sözdizimi kurallarının açtığı yollarda oldukça kolaylıkla; bu yolların dışındaysa, başlangıçta epeyce zorlukla gelişir. Başlangıçta diyorum; çünkü bir kez dile getirilip belli bir yaygınlığa ulaşan her düşünce, o dilde düşünenleri nerdeyse sezdirmeden çağırır. Alıştığı köşeye kim rahatça serilmez? Ne var ki düşüncede bir dille gördüğümüz dünyayı bambaşka dille de gördüğümüz olur. Aynı şeyi ayrı ayrı dil ortamlarında söylediğimiz yok mudur hiç? Olmaz olur mu, var. Çincenin gerek sözcük gerekse sözdizimi bakımından kendine özgü bir yapılışı olduğunu hep işittimizdir. Çince neyle özne bağıllığı bambaşkaymış. Daha doğrusu ne özne ne nesne diye birşey varmış. Çince somut bir mantığa elverişliymiş. Çince birşey söylendi mi, bu söyleneni çok kez satırların arasında sezip okumak gerekiyormuş. Mış-muş'lardan anlaşıldığı gibi Çince bilmiyorum ben. Çinceye ilişkin sözlerimi Çince bilenlerden işittim. Çince bilmiyorum ama kesin olarak bildiğim birşey var. Türkçedeki "Öğleyin balık yiyeceğim" tümcesini ne denli değişik olursa olsun Çinli de kendi dilinde söyleyebilir, söyler.

"Öğleyin balık yiyeceğim" tümcesini hem Türkçede hem de Çince söylemek başka şey, Çince ile Türkçenin dünyagörüşleri başka şeydir diyeceksiniz. Orası doğru. Nitekim benim de ilk bakışta öyle diyelim geliyor. Daha doğrusu, öyle diyordum eskiden. Şimdilerdeyse, bazı dil konuları üzerinde kesininden sözetme çekingenliğim kendimi dil araştırmalarına kaptırdığım oranda artıyor. Şöyle diyorum kendi kendime: Her dildeki "dünya" hep aynı dünya değildir. Bir dilde türlü türlü içeriklerin kurduğu birçok "dünya" vardır. Ama bu dünyaların felsefedeki anlamıyla bir "dünyagörüşüne" sözcülük edip etmediği tartışmadan yana verimli bir konudur. Bu tartışmalarsa, dil gerçekliğinin nitelikleri kadar "dünyagörüşü" kavramının aydınlatılması yönünde gelişmelidir. Dildeki dünyagörüşünü çözümlenmek dilin varolma biçiminden başka, dünyagörüşünü tanımlayışımıza göre değişir. Dilden, ama yalnızca dilden değil, dünyagörüşünden benim anladığım sizin anladığınıza uymuyorsa "dildeki felsefe" ya da "dildeki dünyagörüşü" üzerinde söylediklerimiz birbiriyle bağdaşmayacaktır. Söz gelişi, benim "dünyagörüşü" kavramım dili dünyagörüşü ile birtutmama engel oluyor çoğun. Dediğim gibi, yine de verimli olarak tartışılabilir bu konuda. Aslında benim bu denemede istediğim de buydu, böylesine bir tartışmayı açmak (dil varlığının çetrefil kuruluşundan ötürü olsa gerek), birbiriyle ilkin çelişik gibi görünse de, bazı doğru sandığım belirlenimlere götürün yolu açmaktı.

Nermi UYGUR, Dilin Gücü,

(Bütün Yapıtlarına Doğru) Denemeler,

YKY, 3.Baskı, İst – 2005

(s.:80-91)